

A kultúra és politika összefonódásának kutatásában a kritikai elemzés legfőbb célpontja a "normalitás" társadalmi újratermelése. Az, hogy mit tekintenek "természetesnek", "normálisnak", "átlagosnak" vagy "populárisnak", és mit vélnek "deviánsnak", "abnormálisnak", "marginálisnak" vagy "felforgatónak", nemcsak a történeti hagyományoknak, hanem a mindenkori hatalmi felállásnak is függvénye.

kritikai kultúra- kutatás

cultural studies

Szerkesztette: Nagy Zsolt és Vörös Miklós

.....

Vörös Miklós – Nagy Zsolt

Kultúra és politika a mindennapi életben

Bevezetés a kritikai kultúrakutatásba

A nyugati társadalomtudományok századunk elejére kikristályosodott diszciplináris struktúrájában lassú átrendeződés figyelhető meg. Az antropológia, közgazdaságtudomány, politikatudomány, pszichológia és szociológia hagyományos intézményi felosztása az angolszász országokban a felsőoktatás expanziójával, a szaktudományos társaságok megalapításával, a szakfolyóiratok megjelenésével és a kutatási támogatások diszciplináris pántlikázásával alakult ki. Ez az oktatási és kutatási intézményi szerkezet modellként szolgált az angolszász országokon kívüli egyetemi struktúrák kiépítéséhez is, és ami még fontosabb, a nemzetközi társadalomtudományi kapcsolatok diszciplináris keretűl is szolgált.

Ennek az intézményi felosztásnak az épségét egészen a hetvenes évek végéig nem fenyegették a különböző interdiszciplináris jellegű vállalkozások.¹ Azóta viszont egyre gyakrabban hallani olyan tanszékek és folyóiratok megalapításáról, melyek két vagy több hagyományos szaktudomány érdeklődési és illetékességi körét ölelik át.

Nagy jelentőségű és sokat idézett munkák születnek például a gazdaságföldrajz és a kultúrszociológia, a médiakutatás és az antropológia, az orvostudomány és a történetírás közötti határvidékeken. A tömegkommunikációval, az etnikai, nemi, vallási kisebbségekkel vagy éppen a különböző eszmei-ideológiai áramlatok kritikájával foglalkozó társadalomkutatók számára már nem kielégítő a *meglévő* szaktudományi keretek közötti paradigmaváltás szorgalmazása: maguk a keretek váltak kérdésessé.

A *Cultural Studies*, melynek magyar változatául a kritikai kultúrakutatás elnevezést javasoljuk,² egyike azoknak az újonnan megjelenő interdiszciplináris diszciplínáknak, melyek a hagyományos tanszéki felosztások és kutatástámogatási struktúrák újragondolá-

sára készítetnek. A kritikai kultúrakutatás először az angliai Birminghamben intézményesült,³ majd a Brit Nemzetközösség különböző országaiban és az Egyesült Államokban is elterjedt.⁴ Wolfgang Kaschuba kulturalizmusról szóló tanulmánya pedig, melynek magyar fordítása a Replika 15–16. számában jelent meg,⁵ azt mutatja, hogy a *Cultural Studies* újabbán a német társadalomtudományos gondolkodásra is komoly hatást gyakorol.

A kritikai kultúrakutatás a különböző nemzeti vagy regionális szaktudományos környezetekben természetesen nem ugyanazt a szerepet tölti be. Angliában a hangsúly először a kulturális jelenségek társadalmi osztály alapú szerveződésének vizsgálatára esett. A brit kultúrakutatás ennek megfelelően leginkább a szociológia historizálásával és a művelődéspolitikai gyakorlati kritikájával próbált magának helyet keresni.

A birminghami CCCS kutatási projektjei a hetvenes években a társadalmi egyenlőtlenségek kulturális újratermelődését elemezték. Ekkor már nemcsak az osztály alapú marginalitás kutatása volt a cél, hanem a faji és etnikai kisebbségi lét megtapasztalásának, valamint a nemi szerepek egyenlőtlenségének vizsgálata is. A résztvevő megfigyelés etnográfiai módszerének terjedésével a brit kultúrakutatás az ekkor radikalizálódó antropológiával mutatott intellektuális rokonságot.

A kritikai kultúrakutatás a nyolcvanas évekre átlépte Nagy-Britannia határait. Ausztráliában és az Egyesült Államokban, melyeket sokan továbbra is osztályon kívüli, olvasztótégely társadalomnak gondolnak, a kritikai kultúrakutatás művelői számára esőkkent a "társadalmi osztály" heurisztikai kategóriájának relevanciája. A kutatás hangsúlya a monokulturális társadalomfelfogás kritikájának irányába tolódott el, és a figyelem a populáris kultúra sokszínű jelenségeinek elemzése felé fordult. A populáris kultúra szaktudományos vizsgálatának újkéntű legitimitációja az angol tanszékek dominanciájához vezetett a kritikai kultúrakutatás amerikai terepén. A populáris kultúra képeinek és szövegeinek kritikai elemzése mellett azonban továbbra is fontos a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének vizsgálata a mindennapi kulturális gyakorlatokban, és ez az a kutatási mező, ahol a kritikai antropológia és a kritikai kultúrakutatás érdekei tartósan egybeesnek.

A kritikai kultúrakutatás vizsgálódásai, mint láthattuk, térben és időben egyaránt változatos formákban jelentkeztek. Kockázatos tehát egy mondatban összefoglalni, hogy mi is a kultúrakutatás ma. Az a definíció látszik a legpontosabbnak, hogy *a kritikai kultúrakutatás a kultúra és a politika összefonódásának kutatása a mindennapi életben.*⁶ A kulturálisnak és politikainak nevezett társadalmi jelenségegyüttesek természetesen számtalan szálon kapcsolódnak össze, és pontosan ennek tudatosítása a kultúrakutatás célja. Minden társadalom kitermel hegemon szerepű kultúrákat, melyek kanonizált szövegekből, viselkedési szabályokból, bevett problémamegoldási gyakorlatokból, a verbális és nem-verbális kommunikáció elfogadott modelljeiből és mindezek átértékelésének lehetőségéből tevődnek össze. A politikai dimenzió vizsgálatának elkerülhetetlenségét az okozza, hogy az adott kultúra említett elemeit a gyakorlatban használó és újraértelmező közösség sohasem homogén, ezért a kultúra használata és értelmezése sohasem konfliktusmentes. A gazdasági és szociális, a műveltségi és végzettségi különbségek mentén kialakulnak domináns és alárendelt használatok és értelmezések. Az ezek között zajló konfliktusok és egyeztetések a hegemon szerepű kultúrák folyamatos átértékelését idézik elő. Mindezek következtében újabb és újabb értelmező közösségek jönnek létre, melyek a kultúrák skizmogenezisét eredményeznék, ha a különböző szintű legitím politikai autoritásoknak nem volna homogenizáló és egységesítő képessége.

A kultúra és politika összefonódásának kutatásában a kritikai elemzés legfőbb célpontja a "normalitás" társadalmi újratermelése. Az ugyanis, hogy egy adott kulturális kontextusban mit tekintenek "természetesnek", "normálisnak", "átlagosnak" vagy "populárisnak", és mit vélnek "deviánsnak", "abnormálisnak", "marginálisnak" vagy "felforgatónak", nemcsak a történeti hagyományoknak, hanem a mindenkori hatalmi felállásnak is függvénye. A kritikai kultúrakutatás, politikai elkötelezettségének megfelelően, az életét marginális helyzetben szervező szubjektum iránti tiszteletből bírálja ezt a hatalmi viszonyt. Figyelmét a nemzetállam, az uralkodó osztályok vagy a transznacionális kultúripar hegemóniája által diktált szimbolikus reprezentációk és kulturális kódok kritikai vizsgálata, illetve az ezekkel szemben létrehozott értelmezési stratégiák elemzése felé fordítja. A kritikai kultúrakutatás célja ezáltal a kulturális közép, a főáram átláthatóvá tétele és dekonstrukciója, illetve a kulturális "másság" láthatóvá tétele és elfogadtatása.

A kritikai kultúrakutatás művelőinek többsége tisztában van munkája politikai felelősségével. A kultúrakutatás feladata számukra nem különböző marginális szubkultúrák dicsőítése és népszerűsítése, hanem azoknak a folyamatoknak a rekonstruálása, melyek újratermelik a "magaskultúra" és a "populáris kultúra" közötti, társadalmilag konstruált különbségeket. Nem a marginalitást szándékozza propagálni, hanem be akarja mutatni, hogy az alárendelt pozícióban lévő társadalmi csoportok miként hozzák létre az eléjük kerülő kulturális jelenségek autonóm olvasatát, és miképpen szembesítik azt az uralkodó diskurzusokkal. A kritikai kultúrakutatás tehát kulturális folyamatokkal és értelmezési gyakorlatokkal foglalkozik, nem pedig kulturális entitások, szubkultúrák legitimálásával.

Miután a kortárs kritikai kultúrakutatás elemzési szempontjait röviden körvonalaztuk, végül megkíséreljük a kritikai kultúrakutatás diszciplináris helyét magyarországi referenciák segítségével is meghatározni. A magyarországi társadalomtudományi intézményi struktúrában és diszciplináris tagolódásban az esztétika, a kulturális antropológia, a művészet-szociológia és a szociográfia határvidéke jöhet szóba. A kritikai kultúrakutatás ezekkel nemcsak rokonságot mutat, hanem fontos pontokon különbözik is tőlük.

Az esztétika kultúrkritikai elemzéseinek szövegcentrikusságával szemben a kritikai kultúrakutatás teret ad a különböző kulturális gyakorlatok politikai gazdaságtani vizsgálatának is. A "preposztmodern" antropológia hagyományával szemben nem a kultúrák, hanem a kulturális folyamatok tanulmányozásával foglalkozik. A kritikai kultúrakutatás megközelítése tehát nem esszencialista, hanem relacionalista: szemléletében a kultúra nem objektív társadalmi tény, hanem kulturális gyakorlatok egyeztetésének és értelmezésének terepe. A művészet-szociológiával szemben a kutatás tárgya nem a mindennapi életnek egy funkcionálisan elkülönített szegmense, hanem egy kontextusában értelmezett perspektívája. A szociográfiával szemben pedig a kritikai kultúrakutatás műfaja nem az oknyomozó riport, hanem az elméletalkotási ígérennyel fellépő esszéisztikus elemzés.

A most következő válogatásban a kritikai kultúrakutatást négy, egymástól műfajában, témaválasztásában és intellektuális háttérben is jelentősen különböző írás képviseli. Az első cikk egy rövid elmélet-történeti összefoglaló, a második egy ma már klasszikusnak számító könyv két fejezete, a harmadik és a negyedik pedig a kortárs kritikai kultúrakutatás érdeklődésének széles spektrumáról kínál két példát.

Simon Düring történeti áttekintése az általa szerkesztett olvasókönyv bevezetője.⁷ Érdekessége, hogy a prezentista történetírói szemléletet követve olyan szerzőket is a kritikai kultúrakutatás alapító figurái közé sorol, akik saját korukban maguk nem tették volna

ugyanazt, de a diszciplína jelenlegi állása szerint elméleti és szemléleti előfutároknak tekinthetők: mint például Michel Foucault, Michel DeCerteau, Theodore Adorno és Max Horkheimer. A cikk fő érdeme, hogy megkísérli a kritikai kultúrakutatást nemzetközi és nemcsak angolszász relevanciájú tudományos vállalkozásként beállítani.

Dick Hebdige *Subculture* című, a punk önmegjelenítési stílus elemzésével foglalkozó könyvéből két fejezetet választottunk. Ezek egyrészt kidomborítják a francia strukturalizmus és szemiotika hatását a kultúrakutatásra, másrészt pedig példát kínálnak arra, hogyan lehet a kulturális antropológia és a műkritika módszereit vegyítve elemezni a populáris kultúra jelenségeit. Hebdige írása egyesíti egy szubkulturális életvilág és önmegjelenítési mód részletes etnográfiai elemzését a *szubkultúra* modern társadalomban betöltött szerepére vonatkozó általánosabb elméleti tézisek kifejtésével.

Ien Ang a kritikai kultúrakutatásnak azt az irányzatát képviseli, mely a populáris kultúra jelenségeinek, képeinek és szövegeinek elemzéséből kísérel meg szélesebb elméleti következtetéseket levonni. A *Dallas* című transznacionális szappanopera különböző, egymással vetélkedő olvasatairól szóló könyvéből itt a tömegkultúra ideológiájáról szóló részt közöljük.

Lata Mani indiai özvegygyetéről szóló tanulmánya a kortárs kritikai kultúrakutatás másik markáns irányzatát képviseli. A gyarmatosítás tapasztalatából és az ezáltal létrehozott gyakorlatok kritikai elemzéséből táplálkozó etnográfiai és historiográfiai művek közül azért választottuk Mani írását, mert összekapcsolja a nyolcvanas években hírnevet szerzett indiai történetírás, a feminista elmélet és a kulturális antropológia sajátos érdeklődési területeit. Közben a kritikai kultúrakutatás jelenlegi státuszával kapcsolatban is olvashattunk néhány (ön)ironikus megjegyzést.

Jegyzetek

1. Ezek között is a legelterjedtebbek az úgynevezett Area Studies (Területi Tanulmányok) programok voltak, melyek a társadalomtudományos kutatásokban azonban inkább egy újabb, földrajzi térbeli dimenziót adtak a diszciplináris struktúra terének dimenziója mellé.
2. Az elnevezés indoklásául felhozhatjuk, hogy hangsúlyozni szeretnénk a vállalkozás kritikai jellegét és a német eredetű empirikus kultúrakutatástól (empirische Kulturforschung/Kulturwissenschaft) való megkülönböztetés igényét. Továbbá a magyar nyelv sajátos szabályait sem hagyhatjuk figyelmen kívül, melyek megnehezítenék a "tanulmányok" többes számú alak további ragozását.
3. Lásd a birminghami Centre for Contemporary Cultural Studies (CCCS) megalakulását During elmélettörténeti áttekintésében.
4. Erről ír Vörös, 1994, 255–257.
5. Kaschuba, 1994, 263–277.
6. A továbbiakban a "kultúra" és a "politika" szavak heurisztikai eszközként, *terminus technicus*-ként értendők, és nem az emberi cselekvéstől és értelmezéstől függetlenül, a valóságban létező objektív tényként.
7. Lásd During, 1993.

Irodalom

- During, Simon (szerk.) (1993): *The Cultural Studies Reader*, London és New York, Routledge.
- Kaschuba, Wolfgang (1994): "'Kulturalizmus': Megjegyzések a szociális szempont eltűnéséről a társadalomtudományokban". In *Replika*, 15–16, 263–277.
- Vörös Miklós (1994): "Határesetek: Az amerikai antropológia és szociológia kapcsolata történeti perspektívában". In *Replika*, 15–16, 231–262.